

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SOLIQ MA'MURIYATCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH: ELEKTRON SAVDO VA RAQAMLI XIZMATLARGA QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'INI JORIY ETISH

Djabbarov Anvar Muxammadsaliyevich

Angren universiteti,

"Iqtisodiyot va moliya" kafedrası v.b. dotsenti, i.f.f.d. (Phd)

E-mail: ssboyss82@gmail.com / Tel: 99894-699-50-01

Annotatsiya. Maqolada raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida elektron savdo va raqamli xizmatlarga qo'shilgan qiymat solig'ini (QQS) joriy etishning nazariy, uslubiy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Raqamli xizmatlarning transchegaraviy xususiyati an'anaviy soliq ma'muriyatchiligi mexanizmlarini takomillashtirishni talab etadi. Tadqiqotda xorijiy raqamli xizmat provayderlari, elektron savdo platformalari va marketplace'larning QQSni hisoblash hamda undirishdagi o'rni o'rganilgan. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) tavsiyalari, Yevropa Ittifoqining One Stop Shop (OSS) va Import One Stop Shop (IOSS) mexanizmlari hamda O'zbekistonning 2026-yildagi yangi qonunchilik normalari qiyosiy tahlil qilingan. Natijada norezident raqamli xizmat provayderlarini soddalashtirilgan elektron hisobga olish, elektron platformalarni soliq ma'murchiligiga integratsiya qilish, B2B va B2C operatsiyalarini differensial tartibga solish hamda raqamli tranzaksiya ma'lumotlaridan riskga asoslangan nazoratda foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qo'shilgan qiymat solig'i, QQS, elektron savdo, raqamli xizmatlar, elektron tijorat.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida iqtisodiy faoliyatning yangi shakllari, jumladan, elektron savdo, striming xizmatlari, bulutli texnologiyalar, onlayn reklama, mobil ilovalar, dasturiy ta'minot, elektron nashrlar va boshqa raqamli xizmatlar bozori jadal kengaymoqda. Bunday xizmatlarning muhim xususiyati shundaki, xizmat ko'rsatuvchi subyekt, raqamli platforma va xizmat iste'molchisi turli davlatlarda joylashgan bo'lishi mumkin.

Mazkur holat bilvosita soliqlar, xususan, qo'shilgan qiymat solig'ini undirishda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. An'anaviy QQS tizimida tovar yoki xizmat yetkazib beruvchining hududiy joylashuvi muhim ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, raqamli iqtisodiyotda xizmatni iste'mol qiluvchi shaxsning joylashuvi va iste'mol joyini aniqlash masalasi tobora muhimlashmoqda.

OECD raqamli platformalarni QQS undirish jarayoniga jalb etish soliq ma'murchiligining samaradorligini oshirish imkonini berishini ta'kidlaydi. Tashkilotning tadqiqotida marketplace va boshqa raqamli platformalarning elektron savdoda QQS yig'ilishidagi mumkin bo'lgan rollari hamda ularni amalga oshirish mexanizmlari tahlil qilingan [1].

Yevropa Ittifoqida transchegaraviy elektron savdoni soliqqa tortishni soddalashtirish maqsadida One Stop Shop (OSS) mexanizmi qo'llaniladi. Ushbu mexanizm doirasida tegishli soliq to'lovchi bitta a'zo davlatda ro'yxatdan o'tgan holda bir qator transchegaraviy QQS majburiyatlarini elektron tarzda bajarishi mumkin [2].

Yevropa Ittifoqining VAT in the Digital Age (ViDA) paketi ham raqamli iqtisodiyot sharoitida QQS tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan. Paket doirasida elektron hisobot, raqamli ma'lumotlardan foydalanish, platforma iqtisodiyotiga oid QQS mexanizmlarini takomillashtirish va OSS tizimini kengaytirish nazarda tutilgan [3].

O'zbekistonda ham ushbu yo'nalishda muhim huquqiy o'zgarish amalga oshirildi. 2026-yil 10-sentabrdagi O'RQ-1173-son Qonun bilan Soliq kodeksiga elektron shakldagi xizmatlarni ko'rsatuvchi yoki elektron savdo platformalari orqali tovarlarni realizatsiya qiluvchi chet el yuridik shaxslarini soliqqa tortishga oid qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritildi. Mazkur normalarda ayrim hollarda bunday norezidentlar soliq to'lovchi sifatida e'tirof etilishi, hisobga qo'yilishi va elektron shaklda hisobot taqdim etishi belgilangan [4].

Shu nuqtai nazardan, maqolaning asosiy maqsadi elektron savdo va raqamli xizmatlarga QQS joriy etish mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda O'zbekistonda raqamli QQS ma'murtchiligini yanada takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- elektron savdo va raqamli xizmatlarning QQS ma'muriyatchiligiga ta'sirini aniqlash;
- transchegaraviy raqamli xizmatlarga QQS solish mexanizmlarini o'rganish;
- raqamli platformalarning soliq yig'ishdagi rolini tahlil qilish;
- xalqaro tajribani, xususan, OECD va Yevropa Ittifoqi tajribasini o'rganish;
- O'zbekiston qonunchiligidagi yangi mexanizmlarni tahlil qilish;
- raqamli QQS ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron savdo va raqamli xizmatlarni qo'shilgan qiymat solig'iga tortish masalasi so'nggi yillarda xalqaro soliq siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy va amaliy tadqiqotlarni shartli ravishda uchta asosiy guruhga ajratish mumkin: birinchisi — transchegaraviy raqamli xizmatlarni soliqqa tortishning nazariy asoslari; ikkinchisi — raqamli platformalarning QQS ma'muriyatchiligidagi roli; uchinchisi — elektron ro'yxatdan o'tish, ma'lumot almashinuvi va raqamli nazorat mexanizmlari.

Xalqaro amaliyotda QQSni transchegaraviy xizmatlarga nisbatan qo'llashning asosiy nazariy tamoyili OECD tomonidan ishlab chiqilgan "iste'mol joyi tamoyili" (destination principle) bilan bog'liq. OECD International VAT/GST Guidelines hujjatida xalqaro savdo qilinadigan xizmatlar va nomoddiy aktivlar, umuman olganda, yakuniy iste'mol amalga oshiriladigan yurisdiksiyada soliqqa tortilishi kerakligi

belgilangan. Bunda asosiy muammo xizmatning fizik chegaradan o'tmasligi sababli uning iste'mol joyini aniqlash bilan bog'lanadi.

Mazkur yondashuv raqamli iqtisodiyot sharoitida ayniqsa muhimdir. Chunki Netflix, Google, onlayn reklama, bulutli xizmatlar, dasturiy ta'minot va boshqa elektron xizmatlarda provayder, platforma va iste'molchi turli yurisdiksiyalarda joylashishi mumkin. Shu sababli an'anaviy "yetkazib beruvchining joylashuvi" mezonini o'rniga xizmatdan foydalanish yoki iste'mol qilish joyini aniqlashga asoslangan yondashuvning ahamiyati ortadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, institutsional yondashuv, iqtisodiy-mantiqiy umumlashtirish va matematik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini OECD materiallari, Yevropa Komissiyasining QQS bo'yicha rasmiy ma'lumotlari, O'zbekiston Respublikasining elektron tijorat va soliq sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etadi.

GOST R 7.0.5-2008 bibliografik havolalarning umumiy talablari va rasmiylashtirish qoidalarini belgilaydi [5].

Tadqiqotda raqamli xizmatlarga QQS solish mexanizmi quyidagi umumiy model asosida ifodalanadi:

$$QQS = B \times t$$

bu yerda:

QQS — hisoblanadigan qo'shilgan qiymat solig'i;

B — QQS solinadigan baza;

t — amaldagi QQS stavkasi.

Raqamli xizmatlar bo'yicha amalda undiriladigan QQS miqdorini esa quyidagi kengaytirilgan model orqali ifodalash mumkin:

$$T = B \times t \times C$$

bu yerda:

T — amalda undirilgan QQS;

B — raqamli xizmatlar bo'yicha soliq bazasi;

t — QQS stavkasi;

C — soliqni undirish va muvofiqlik koeffitsiyenti.

Ushbu koeffitsiyent raqamli tranzaksiyalarning qay darajada aniqlanayotgani va soliq majburiyatlariga aylantirilayotganini baholash uchun shartli ko'rsatkich sifatida qo'llanishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli xizmatlarning o'ziga xos jihati — ularni masofadan turib ko'rsatish imkoniyatidir. Masalan, foydalanuvchi O'zbekistonda joylashgan bo'lsa, xizmat provayderining serverlari, yuridik shaxsi va bank hisobvaraqlari boshqa davlatda joylashgan bo'lishi mumkin.

Shuning uchun QQS ma'muriyatchiligida quyidagi savollar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Xizmatning iste'mol joyi qayerda?

2. Xizmatni kim ko'rsatmoqda?
3. Xaridor jismoniy yoki yuridik shaxsmi?
4. Xizmat qaysi platforma orqali sotilmoqda?
5. QQSni kim hisoblaydi va to'laydi?
6. Soliq organi tranzaksiya to'g'risidagi ma'lumotni qanday oladi?

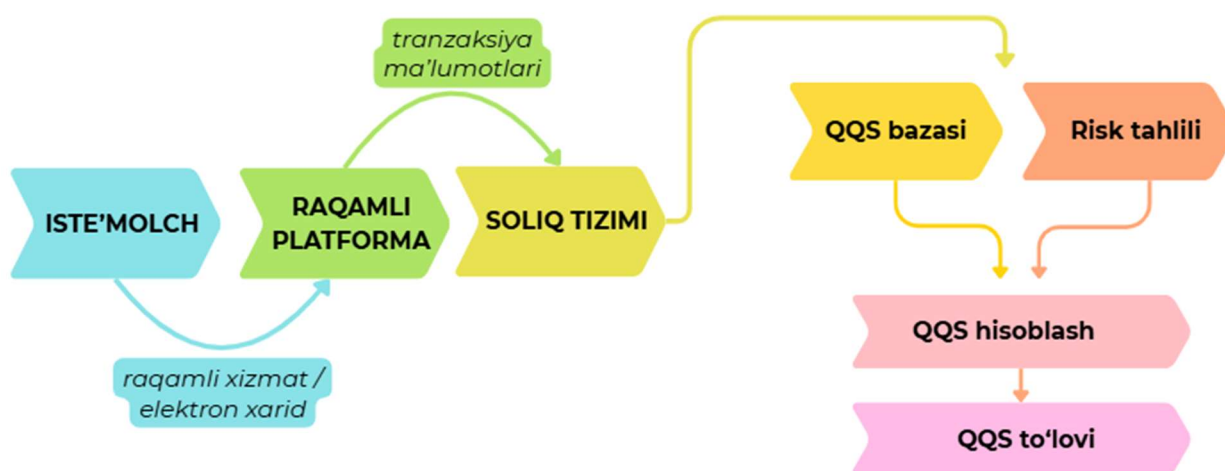
Ushbu savollarga aniq javob berish raqamli iqtisodiyot sharoitida QQS ma'muriyatchiligining asosiy shartidir.

1-jadval

Elektron savdo va raqamli xizmatlarda QQS undirish modellari

Model	QQS majburiyatini bajaruvchi subyekt	Afzalligi	Asosiy muammo
Norezident provayder modeli	Xorijiy xizmat provayderi	Majburiyat bevosita xizmat ko'rsatuvchiga yuklanadi	Norezidentni nazorat qilish murakkab
Platforma modeli	Elektron platforma	Tranzaksiyalar markazlashgan holda nazorat qilinadi	Platformaning javobgarlik chegarasini aniqlash zarur
Reverse charge modeli	Mahalliy xaridor	Norezidentni ro'yxatga olish zarurati kamayadi	B2C operatsiyalar uchun cheklangan
Aralash model	Provayder yoki platforma	Turli operatsiyalarga moslashuvchan	Huquqiy va texnik mexanizm murakkabroq

OECD amaliyotida raqamli platformalarni QQS/GST yig'ish jarayoniga jalb etishning turli shakllari ko'rib chiqilgan. Bunda platformaning elektron savdodagi real funksiyasi muhim mezonlardan biri sifatida qaraladi [1].

1-rasm. Raqamli xizmatlarga QQS undirishning konseptual modeli

Raqamli platforma orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar an'anaviy savdoga nisbatan katta hajmdagi elektron ma'lumotlarni shakllantiradi. Jumladan:

- xaridorning joylashuvi;
- tovar yoki xizmat turi;
- operatsiya qiymati;
- to'lov sanasi;
- to'lov usuli;

- sotuvchi;
- platforma komissiyasi;
- yetkazib berish manzili kabi ma'lumotlar shakllanadi.

Shu sababli platformalarni faqat vositachi sifatida emas, balki soliq ma'muriyatchiligi uchun axborot manbai sifatida ham ko'rib chiqish mumkin.

Yevropa Ittifoqida elektron savdo bo'yicha OSS mexanizmi raqamli va transchegaraviy savdoda QQS ma'muriyatchiligini soddalashtirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. OSSdan foydalanadigan soliq to'lovchi tegishli sxema bo'yicha bitta a'zo davlatda ro'yxatdan o'tib, QQSni deklaratsiya qilish va to'lashni yagona tizim orqali amalga oshirishi mumkin [2].

2025-yilda qabul qilingan ViDA paketi Yevropa Ittifoqi QQS tizimini yanada raqamlashtirishni nazarda tutadi. Yangi qoidalar elektron hisobot, raqamli ma'lumotlardan foydalanish, OSS tizimini takomillashtirish va ayrim platformalarni "deemed supplier" sifatida QQS yig'ishga jalb etish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi [3].

Bu tajriba O'zbekiston uchun uch jihatdan muhim:

birinchidan, soliq majburiyatini iste'mol joyi bilan bog'lash;

ikkinchidan, norezidentlar uchun soddalashtirilgan elektron ro'yxatdan o'tishni yaratish;

uchinchidan, soliq ma'muriyatchiligida raqamli platformalar ma'lumotlaridan foydalanish.

O'zbekiston uchun ushbu masala ayniqsa dolzarb bo'lib, 2026-yil 10-sentabrda qabul qilingan O'RQ-1173-son Qonun bilan elektron shakldagi xizmatlarni ko'rsatuvchi yoki elektron savdo platformalari orqali tovarlarni realizatsiya qiluvchi chet el yuridik shaxslariga nisbatan soliq majburiyatlarini belgilovchi yangi normalar joriy qilindi [4].

Mazkur qonunchilikdagi yondashuvga ko'ra, realizatsiya qilish joyi O'zbekiston Respublikasi deb e'tirof etiladigan ayrim elektron xizmatlarni jismoniy shaxslarga ko'rsatuvchi yoki elektron savdo platformalari orqali tovarlarni realizatsiya qiluvchi chet el yuridik shaxslari tegishli qism bo'yicha soliq to'lovchi sifatida e'tirof etilishi mumkin [4].

Shuningdek, qonunda ayrim vositachilarni soliq agentlari sifatida e'tirof etish, norezidentlarni soliq organida hisobga qo'yish va elektron shaklda soliq hisobotlarini taqdim etish bilan bog'liq normalar nazarda tutilgan [4].

Bu o'zgarish O'zbekistonda raqamli xizmatlar va elektron savdoni soliqqa tortishning hududiy yondashuvdan raqamli-transchegaraviy yondashuvga o'tish jarayonini kuchaytiradi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari elektron savdo va raqamli xizmatlarga QQS joriy etish masalasida uchta asosiy muammoni ajratish imkonini beradi.

Birinchi muammo — soliq solish obyektni aniqlash. Raqamli xizmatning jismoniy yetkazib berish nuqtasi mavjud emasligi sababli xizmatning iste'mol joyini

aniqlash muhim hisoblanadi.

Ikkinchi muammo — norezidentlarni nazorat qilish. Xorijiy provayder O'zbekiston hududida jismoniy ofisga ega bo'lmagan holda mahalliy iste'molchilarga xizmat ko'rsatishi mumkin. Bunday holatda an'anaviy soliq nazorati usullari yetarli bo'lmashligi mumkin.

Uchinchi muammo — platforma va provayder o'rtasidagi javobgarlikni taqsimlash. Elektron platforma faqat texnik vositachi bo'lishi yoki to'lovni qabul qilish, sotuvchi nomidan xaridor bilan hisob-kitob qilish, buyurtmani tasdiqlash va boshqa funksiyalarni bajarishi mumkin. Shu sababli uning soliqdagi maqomi funksional mezonlar asosida belgilanilishi maqsadga muvofiq.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun quyidagi mexanizm taklif etiladi.

2-jadval

**O'zbekistonda raqamli QQS ma'muriyatchiligini takomillashtirish
yo'nalishlari**

Yo'nalish	Taklif	Kutiladigan natija
Norezidentlarni ro'yxatga olish	Soddalashtirilgan elektron ro'yxatdan o'tish	Ma'muriy xarajatlarni kamaytirish
Platformalar	Funksiyasiga qarab soliq majburiyatini belgilash	QQS yig'imini yaxshilash
Ma'lumotlar	Platforma va soliq organi o'rtasida elektron ma'lumot almashinuvi	Nazoratning aniqligini oshirish
Risk tahlili	Raqamli tranzaksiyalar bo'yicha risk indikatorlari	Nazorat resurslarini samarali taqsimlash
B2B/B2C	Operatsiyalarni differensial tartibga solish	Soliq mexanizmini aniqroq qilish
Elektron hisobot	Yagona elektron deklaratsiya tizimi	Compliance xarajatlarini kamaytirish

Raqamli QQS ma'muriyatchiligining samaradorligini shartli ravishda quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

$$E = T_a / T_p \times 100\%$$

bu yerda:

E — QQS undirish samaradorligi;

T_a — amalda undirilgan QQS;

T_p — aniqlangan nazariy QQS majburiyati.

Mazkur ko'rsatkich vaqt bo'yicha monitoring qilinsa, raqamli xizmatlar bo'yicha soliq ma'muriyatchiligining samaradorligini baholash imkonini beradi.

Biroq mazkur ko'rsatkichni amaliy hisoblashda QQS imtiyozlari, qaytarishlar, B2B va B2C operatsiyalarining farqi hamda amaldagi qonunchilikdagi boshqa omillarni hisobga olish talab etiladi.

XULOSA

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi elektron savdo va raqamli xizmatlarga nisbatan QQS ma'muriyatchiligini takomillashtirishni obyektiv zaruratga aylantirmoqda. Raqamli xizmatlarning transchegaraviy xususiyati soliq solish obyektini aniqlash, iste'mol joyini belgilash, norezident provayderlarni hisobga olish

va elektron platformalarning soliqdagi rolini belgilash kabi yangi masalalarni yuzaga keltirmoqda.

OECD tajribasi raqamli platformalarni QQS/GST yig'ish jarayoniga jalb qilish soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishning muhim vositalaridan biri bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi [1]. Yevropa Ittifoqining OSS/IOSS mexanizmlari esa transchegaraviy elektron savdoda soliq majburiyatlarini soddalashtirishga qaratilgan [2]. ViDA islohoti esa ushbu jarayonni yanada raqamlashtirishga yo'naltirilgan [3].

O'zbekiston Respublikasida 2026-yil 10-sentabrda qabul qilingan O'RQ-1173-son Qonun bilan elektron shakldagi xizmatlarni ko'rsatuvchi hamda elektron savdo platformalari orqali tovarlarni realizatsiya qiluvchi ayrim chet el yuridik shaxslariga nisbatan soliq majburiyatlarini belgilash bo'yicha muhim huquqiy asos yaratildi [4].

Tadqiqot natijasida O'zbekiston uchun raqamli QQS ma'muriyatchiligini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari sifatida norezidentlarni soddalashtirilgan elektron ro'yxatga olish, raqamli platformalarning funksional maqomini aniqlash, platforma ma'lumotlaridan risk tahlilida foydalanish, B2B va B2C operatsiyalarini differensial ma'muriylashtirish hamda elektron hisobot va to'lov tizimlarini integratsiyalash taklif qilindi.

XULOSA

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi elektron savdo va raqamli xizmatlarni qo'shilgan qiymat solig'iga (QQS) tortish mexanizmlarini takomillashtirishni soliq ma'muriyatchiligining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transchegaraviy raqamli operatsiyalar hajmining kengayishi an'anaviy soliqqa tortish yondashuvlarini qayta ko'rib chiqish, soliq majburiyatlarini aniq belgilash hamda raqamli texnologiyalar asosida nazorat mexanizmlarini rivojlantirishni talab etadi.

Tadqiqot davomida elektron savdo va raqamli xizmatlarga QQS solishda uchta asosiy muammo aniqlandi: xizmatlarning iste'mol joyini belgilash, O'zbekiston hududida jismoniy ishtiroki bo'lmagan norezident provayderlarning soliq majburiyatlarini nazorat qilish hamda elektron platformalar va xizmat yetkazib beruvchilar o'rtasida soliq javobgarligini taqsimlash. Ushbu muammolarni hal etish soliq bazasini to'liqroq aniqlash, soliqqa rioya etish darajasini oshirish va transchegaraviy operatsiyalar bo'yicha ma'muriy xarajatlarni kamaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro tajriba tahlili OECD tavsiyalari, Yevropa Ittifoqining One Stop Shop (OSS) va Import One Stop Shop (IOSS) mexanizmlari raqamli savdoda soliq majburiyatlarini soddalashtirish va soliq organlari faoliyatini takomillashtirish uchun muhim institutsional asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi. Mazkur tajribani O'zbekiston sharoitiga moslashtirishda milliy soliq qonunchiligi, raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi hamda soliq to'lovchilarning ma'muriy imkoniyatlarini hisobga olish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. *The Role of Digital Platforms in the Collection of VAT/GST on Online*

Sales. Paris: OECD Publishing, 2019. 85 p. DOI: 10.1787/e0e2dd2d-en.

2. European Commission. *The One Stop Shop – VAT e-Commerce*. Brussels: European Commission.

3. European Commission. *VAT in the Digital Age (ViDA)*. Taxation and Customs Union. Brussels: European Commission, 2025–2026.

4. O‘zbekiston Respublikasi. O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga elektron tijorat sohasini takomillashtirishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida: O‘RQ-1173-son, 10.09.2026.

5. ГОСТ Р 7.0.5-2008. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая ссылка. Общие требования и правила составления. М.: Стандартинформ, 2008.

6. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 30-dekabrda O‘RQ-599-son Qonuni. Amaldagi tahrir.

7. O‘zbekiston Respublikasi. *Elektron tijorat to‘g‘risida*: O‘RQ-792-son Qonun, 29.09.2022.